

घरायासी निर्णय प्रक्रियामा दलित महिलाहरुको स्थिति :
एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिको लागि आंशिक
आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत गरिएको
शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

सुप्रिया शर्मा

त्रि.वि. दर्ता नं. ६-२-२३९-१६९-२००४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर

काठमाडौं, २०७०

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिको लागि आंशिक आवश्यकता पुरा गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत “घरायासी निर्णय प्रक्रियामा दलित महिलाहरुको स्थिति : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन” विषयक शोधपत्र सुप्रिया शर्माले मेरो निर्देशन, सुभाब तथा सुपरिवेक्षणमा रही तयार पार्नुभएको हो । म उहाँको यस शोधपत्र लेखनप्रति पूर्ण सन्तुष्ट भएकोले अन्तिम मूल्यांकनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति: असार २०७०

.....

उप-प्राध्यापक

जीवनमणि पौडेल

समाजशास्त्र / मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

त्रिभुवन विश्विद्यालय
समाजशास्त्र / मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

स्वीकृति पत्र

“घरायासी निर्णय प्रक्रियामा दलित महिलाहरुको स्थिति : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन”
शिर्षक राखी समाजशास्त्र / मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो
बर्षका सुश्री सुप्रिया शर्माले प्रस्तुत गर्नुभएको शोधपत्रलाई स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

हस्ताक्षर

मुल्यांकन समिति

प्रा.डा ओम गुरुङ

(विभागीय प्रमुख)

उप-प्राध्यापक

जीवनमणी पौडेल

(शोधनिर्देशक)

सह-प्राध्यापक

सुरेन्द्र मिश्र

(बाह्य परीक्षक)

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत “घरायासी निर्णय प्रक्रियामा दलित महिलाहरुको स्थिति : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन” विषयक शोधपत्रको त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकि संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र /मानवशास्त्र स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको हो । यस शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सूचनाहरु उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनुहुने घैयार गाउँका सम्पूर्ण साकी जातिहरुमा धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा प्रस्तावना कार्यदेखि अन्यसम्म आफ्नो अमूल्य समय दिई आवश्यक निर्देशन, सल्लाह सुझाव एवं प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र केन्द्रीय विभागका उप-प्राध्यापक जिवनमणि पौडेल ज्यू प्रति हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै शोधपत्रको तयारीको क्रममा स्वीकृति प्रदान गरी अनुसन्धान गर्ने अवसर दिनुहुने विभागिय प्रमुख प्रा.डा ओम गुरुड ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । समय-समयमा विभिन्न सुझाव प्रदान गर्नुहुने विभागका सम्पूर्ण गुरु गुरुआमाहरु प्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

उच्च शिक्षा हासील गर्ने क्रममा भौतिक, आर्थिक तथा हरेक क्षेत्रमा सहयोग गरी यो अवस्थामा पुऱ्याई दिनुहुने आदरणिय हजुरबुबा तारानाथ पौडेल, बुबा भाष्कर पौडेल र आमा इन्दिरा पौडेलमा कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसैगरी मेरो अध्ययनलाई अगाडी बढाउनुहुन सदा हौसला र शोधपत्र सम्पादनमा विशेष सहयोग गर्नुहुने दाजु सुभाष पौडेल, सुमोद पौडेल, भाइ कौशल रिजाल प्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । साथै दिदी रीता कोइराला जसले यस शोधपत्रलाई पुर्णता दिन धेरै सहयोग गर्नुभयो उहाँप्रति म आभारी छु । सूचना संकलनको क्रममा सहयोग पुऱ्याउने मित्र सविता नेपाली, बिनोद नेपालीलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्रकै क्रममा पुस्तक तथा आवश्यक जानकारी दिई सहयोग गर्नुहुने केशव रिजाल, श्रीधर पोखरेल, रमा पोखरेल, बालकृष्ण खत्री, सुवास आचार्य, उर्मिला अधिकारी, नमिता उप्रेतीलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै शोधपत्र लेखन कार्यमा विभिन्न किसिमले प्रोत्साहित तथा सहयोग पुऱ्याउने मित्रहरु विजया, राधा, सुम्निमा, मन्जु, शान्ति प्रति पनि म कृतज्ञ छु ।

सुप्रिया शर्मा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

विषयसूची

	पृष्ठ
अध्याय एक : परिचय	१-८
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ अध्ययन समस्याको कथन	२
१.३ उद्देश्य	५
१.४ अध्ययनको महत्व	५
१.५ सैद्धान्तिक अवधारणा	६
१.६ अवधारणात्मक प्रारूप	६
१.७ अध्ययनको संगठनात्मक स्वरूप	७
अध्याय दुइ : सन्दर्भ साहित्यको समिक्षा	९-१८
२.१ दलित : एक विश्लेषण	९
२.२ नेपालमा जाति व्यवस्था	१०
२.३ दलितको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था	११
२.४ दलित अन्तर्गत: साकी	१३
२.५ लैङ्गिक अवधारणा	१४
२.६ निर्णय प्रक्रिया र घरायासी कार्य	१७
अध्याय तीन : अनुसन्धान पद्धति	१९-२३
३.१ अध्ययन क्षेत्रको छनौट	१९
३.२ अनुसन्धान ढाँचा	२०
३.३ समग्रता र प्रक्रिया	२०
३.४ तथ्याङ्क श्रोत र प्रकृति	२०
३.४.१ अध्ययन क्षेत्रमा प्रवेश	२१

३.४.२ घरधुरी सर्वेक्षण	२१
३.४.३ मुख्य उत्तरदातासँगको अन्तर्वार्ता	२२
३.४.४ अवलोकन	२२
३.४.५ सामुहिक छलफल	२२
३.५ तथ्याङ्कको प्रस्तुतिकरण र विश्लेषण	२३
३.६ अध्ययनको सिमा	२३
अध्याय ४ : अध्ययन क्षेत्रको सामान्य परिचय	२४-४०
४.१ घैयार गाउँ एक परिचय	२४
४.१.१ अध्ययन क्षेत्रको सामाजिक संरचना	२५
४.१.२ गाउँको अर्थतन्त्र	२५
४.२ आर्थिक स्थिति	२६
४.२.१ जग्गाजमिनको विवरण	२६
४.२.२ महिलाको जमिन माथिको स्वामीत्वको अवस्था	२९
४.३ प्रमुख आयस्रोत	२९
४.४ कृषिमा महिला सहभागिता	३०
४.५ पशुपालन	३२
४.६ पशुपालन रेखदेखमा महिला सहभागिता	३३
४.७ सामाजिक आर्थिक वस्तुस्थिति	३४
४.७.१ उमेर र लिङ्गका आधारमा घैयार गाउँको सार्कीको जनसंख्या	३४
४.७.२ पारिवारिक संरचना	३५
४.७.३ सार्की जातिको शिक्षाको अवस्था	३६
४.८ सार्की समुदायलाई अन्यले हेर्ने दृष्टिकोण एवं	
सार्की महिलाहरुको पुरुषप्रतिको दृष्टिकोण	३९
४.८.१ सामाजिक सम्बन्ध	३९
४.८.२ आर्थिक सम्बन्ध	४०

अध्याय पाँच : सार्की महिलाहरुको घरायासी निर्णय पक्रियामा सहभागिता	४१-४५
५.१ घरमा हुने विभिन्न काममा महिला पुरुष सहभागिता	४१
५.२ सरसफाईमा रहेको सहभागिता	४२
५.३ खाना बनाउने काममा सहभागिता	४३
५.४ बच्चावच्चीको रेखदेखमा रहने सहभागिता	४४
अध्याय छ : विभिन्न क्षेत्रको घरायासी निर्णयमा सार्की महिलाहरुको स्थिति	४६-५७
६.१ सामाजिक सांस्कृतिक निर्णय	४६
६.१.१ विवाह गर्ने	४६
६.१.२ सन्तान उत्पादनमा	४७
६.१.३ औषधी उपचारमा	४८
६.१.४ चाडपर्वमा आवश्यक हुने सरसामानको जोरजाममा हुने निर्णय	४९
६.२ आर्थिक निर्णय	५०
६.२.१ घरमा रहेका वस्तुहरुको किनमेलमा हुने निर्णय	५०
६.२.२ मरमसाला किन्नमा हुने निर्णय	५२
६.२.३ रक्सी किनवेचमा हुने निर्णय	५२
६.२.४ अन्न उत्पादन गर्ने कार्यमा हुने निर्णय	५३
६.२.५ उत्पादित वस्तु बढि भएकोमा बिक्री गर्नमा हुने निर्णय	५४
६.२.६ जग्गाजमिन किनवेचमा हुने निर्णय	५४
६.२.७ पैसा लेनदेनमा हुने निर्णय	५५
६.२.८ बच्चा स्कूल पठाउने कुरामा हुने निर्णय	५६
अध्याय सात : निष्कर्ष	५८-६०
सन्दर्भ सामाग्री	६०
परिशिष्ट १	६३
परिशिष्ट २	६९

तालिका विवरण

	पृष्ठ
तालिका १ : दलित जातिको तहगत विभाजन	१४
तालिका २: सार्की समुदायको जग्गाजमिनको विवरण	२७
तालिका ३: वर्षभरीलाई खाद्यान्न जुटाउनको लागि अवलम्बन गरिएको तरिका	२८
तालिका ४: अध्ययन क्षेत्रका सार्कीहरूको मुख्य पेशाको विवरण	३०
तालिका ५: अन्न उब्जाउने काममा महिला पुरुष सहभागिताको विवरण	३१
तालिका ६: सार्कीहरूले पालेको पशुपालनको विवरण	३२
तालिका ७: पशुपालन रेखदेखमा परिवारको सहभागीताको विवरण	३४
तालिका ८: उमेर र लिंगका आधारमा सार्की गाउँको जनसंख्याको स्थिति	३५
तालिका ९: परिवार संख्याको विवरण	३६
तालिका १०: सार्की जातिको शिक्षाको विवरण	३७
तालिका ११: महिला तथा पुरुषले गर्ने कार्यको विवरण	४१
तालिका १२: सरसफाई गर्ने कार्यमा भएको सहभागिताको विवरण	४३
तालिका १३: खाना बनाउने काममा रहेको सहभागिताको विवरण	४४
तालिका १४: बच्चाबच्चीको रेखदेखमा रहेको सहभागिताको विवरण	४५
तालिका १५: विवाहमा हुने निर्णय	४६
तालिका १६: सन्तान उत्पादनमा हुने निर्णय	४७
तालिका १७: औषधीउपचारमा हुने निर्णय	४९
तालिका १८: चाडपर्वको लागि आवश्यक सरसमान जोड्नमा हुने निर्णय	५०
तालिका १९: घरमा रहेका वस्तुहरूको किनमेलमा हुने निर्णयको विवरण	५१
तालिका २०: मरमसालामा हुने खर्चमा निर्णय सहभागिता	५२
तालिका २१: रक्सी किनवेचमा हुने निर्णय	५३
तालिका २२: अन्न उत्पादनमा हुने निर्णय	५३
तालिका २३: पैसा लेनदेनमा हुने निर्णय	५५
तालिका २४: बच्चा स्कूल पठाउने कुरामा हुने निर्णय	५७

चित्र विवरण

	पृष्ठ
चित्र १: घरायासी निर्णय प्रक्रियामा महिला	७
चित्र २: महिलाको स्वामित्वमा रहेको जग्गाजमिनको विवरण	२९